

GENEL HATLARIYLA ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI

YASİN KAHYAOĞLU^a
FATMA ZEHRA MISIR^b

Öz

Arapların Endülüs olarak adlandırdıkları bugünkü İspanya, Müslümanların yaptıkları İslam fetihlerinden sonra onların hâkimiyetlerine geçmiş ve 8 asır boyunca İslam beldesi olarak hüküm sürmüştür. Orada yaşayan Müslüman ve Gayr-ı Müslim halkın farklı alanlardaki çalışmaları ve çabaları sonucu Endülüs, parlak bir medeniyetin doğmasında büyük bir rol üstlenmiş; dil, edebiyat, kültür, eğitim, bilim ve sanatta kendine özgü bir yorum geliştirmiştir. Endülüs, toprakları üzerinde Arapça, İspanyolca, Berberice, Portekizce, Fransızca, Katalanca, Latince gibi farklı dilleri barındıran müşterek kültürün var olduğu toplumsal bir ortam olmuştur. Endülüs'ün kendine has şiir türlerinin olması Arap edebiyatına büyük katkılar sağlamış, oradaki bilgilerin nesir (düz yazı) türüne yaptıkları yeniliklerle ise de Arap nesrinde büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Böylece Endülüs'te özgün bir Arap edebiyatı var olmuştur. Buna paralel olarak ise Endülüs'te Arap dilinin, Arap gramerinin oluşum süreci, Endülüs dil ve Arap dil okullarının kurulması, Endülüs Arap Edebiyatının oluşum sürecinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu makalede Endülüs'ün tarihinden, Endülüs edebiyatından, Endülüs'te Arap edebiyatının doğuşu ve geçirdiği evreler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Tarihi, Endülüs Edebiyatı, Endülüs Arap Edebiyatı.

THE ANDALUSIAN ARABIC LITERATURE IN GENERAL

Abstract

Andalus which was mentioned by Arabs for Spain was dominated by Muslims as a natural result of Islamic conquests in the history therein and has remained an Islamic region for 8 centuries. With the help of the struggles of Muslims and non-Muslims in different fields, Andalus undertook a major role in the birth of a bright civilization and it has developed a unique interpretation in Language-Literature, Education, Science and art. The social atmosphere occurred in which the common cultures dominate the Andalusian territories, including different languages such as Arabic, Berber Language, Spanish, Portuguese, Latin, French and Catalan. The existence of unique Andalusian poetry types has made great contributions to Arabic literature, and the novelties in prose literature which made by the scholars there, have made great progress in the Arabic prose literature. Thus, the independent Arabic literature has come into existence in Andalus. Concordantly, the process of

^a Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı (ykahyoglu@hotmail.com)

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı (fatma.misir@hacettepe.edu.tr)

formation of Arabic language and grammar in Andalus and the establishment of the schools of Andalus and Arabic language contributed to the formation process and development of Andalusian Arabic literature

This article will provide information about the history of Andalus, the literature of Andalus, the birth of Arabic literature in Andalus and the stages it has undergone.

Key Words: *History of Andalus, Literature of Andalus, Andalusian Arabic Literature.*

Giriş

İspanyolca'ya Andalusia şeklinde geçen ve tarihin ilk demlerinde Arapların, "Müslümanların İspanyası" olarak adlandırdıkları Endülüs kelimesinin nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir. Endülüs ismi için Müslümanların yaptıkları geniş çaplı fetihlerden sonra ilk olarak 5. yüzyılda Afrika'nın kuzeyine göç etmeden önce takriben on sekiz yıl Güney İspanyada hüküm süren Vandalların adından türetilmiş olabileceği görüşü daha çok kabul görmektedir. Müslümanlar Endülüs ismini kısa bir süre fethettikleri ve hakimiyetleri altında olan toprakların hepsi için kullanmışlardır. Ancak 718 yılında Hristiyanların, yaklaşık sekiz asır süren "Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma" hareketinin bir neticesi olarak ve bu hareketin git gide çökmesi sonucu bu ismin kapsadığı geniş alan daralmış ve en sonunda Endülüs ismi sadece küçük Ben-i Ahmer bölgesindeki topraklara özgü kalmıştır. Andalusia denilen bölge Almeria, Granada, Jaen, Cordoba, Sevilla, Huelva, Malaga ve Cadiz gibi bölgeleri kapsayan büyük bir alanı ifade etmektedir.¹

Müslümanlar İspanya'ya birçok uygarlığa, medeniyete ev sahipliği yapmış olan Endülüs'ün fethiyle gelmişlerdir. 92/710 yılında Endülüs'te yaşayan Müslümanların kuzey Afrika'ya sahip olmaları ve tekrar yeni bir hamlede bulunmalarıyla, 92/710'da Afrika'nın Valisi olan Mûsâ b. Nusayr Emevilerin halifesi Velid b. Abdülmelik'ten icazet alarak Târif b. Malik'i orada inceleme, araştırma yapması amacıyla Güney İspanyanın sahil kentlerine gönderdi. Târif b. Mâlik'in orada yaptığı keşif ve araştırmalar sonucu ülkeye getirdiği bol ganimetlerden sonra İspanya'yı fetih için hazırlıklara başlandı. Bunun üzerine Mûsâ b. Nusayr, 93/711 senesinde azat ettiği kölesi Târik b. Ziyâd'ı ehliyle savaş halinde olan İspanya'ya gönderdi ve bu azatlı köle İspanya'nın Toledo vilayetine kadar olan kısmı hükümranlığına aldı ve bunun sonucunda da İspanya'da ilk fetihler başladı.²

1. Endülüs'ün Özellikleri

Endülüs, Avrupa kıtasının güneybatısından İber yarımadası, güney kısmından ise "Büyük Kanyon Nehri" olarak adlandırılan büyük bir bölümü ihtiva eder. Endülüs bu

¹ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 211.

² Aydın Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, s. 4.

vadinin kuzey bölgesine kadar, güneyden ve doğudan ise Roma Denizi'ne ve hatta Fas'a kadar uzanır. Bu bölge metruk arazilerden arınmış, etrafında çöl olmayan hatta verimli arazilerin, tarlaların, etrafında akan nehirlerin ve yüksek dağların bulunduğu geniş otlak arazilere sahip dünyada eşine rastlanmayacak kadar güzellikte olan bir bölgedir.

Araplar Endülüs'e hâkim olmadan önce Endülüs çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Tarihte ilk olarak burada Beranis kabilesinin yaşadığı bilinmektedir. Ğal bölgesinin Kuzeydoğusundan gelip buraya yerleşen es-Silt, el-Besk ve el-Celalika kabilelerinin çoğu sahil bölgelerinde, kalan kısmı ise şehrin merkezinde ikamet etmiştir. Daha sonra Fenikeliler ve onların kolonisi olan Kartacenne halkı da buraya yerleşmiştir. Aynı şekilde Kuzey Afrika halkından olan birçok Berberi de burada yaşamıştır.³

2. Endülüs'ün Kısa Tarihi

Endülüs'te Arap Edebiyatının gelişim evrelerine geçmeden kısaca tarihinden bahsetmek gerekir.

Endülüs'te miladi 714-755 arası geçen döneme Valiler dönemi adı verilmiştir. Bu yıllarda Emevi Devleti Endülüs'ü kendisine bağlı bir vilayet olarak yönetmiştir. Dönemin en önemli gelişmesi, Müslümanların Avrupa'yı fethetmek için yaptıkları seferlerdir. Bu seferlerde başarılı olan Müslümanlar miladi 732 yılında Paris'e kadar ilerlemişlerdir. Bu gelişmelerin haricinde Müslümanlar Endülüs'te daha önce örneği görülmeyen bir tarzda toplum düzeni oluşturmaya çalışmışlardır. Vizigotlar döneminde Katolik kilisesinin kışkırtılmasıyla Arianistler ve Yahudiler üzerinde yapılan dayatma ve zorlamalara son verilmiş; bağımsız, serbest bir dini atmosfer oluşturulmuş ve böylece kast sistemine benzeyen bu toplum biçimine son verilmiştir.⁴

Valiler Döneminden sonra miladi 756 - 1031 yılları arasında kurulan Endülüs Emevileri devleti, Endülüs Emevileri döneminde kurulan ve İspanya'nın Müslüman Araplar hükümrancılığında yaşadığı devletlerin en meşhurdur. Tarihte Endülüs devleti için altın çağ sayılan bu dönemde, İspanya, Portekiz, Fas ve Batı Cezayir ele geçirilip Afrika'ya kadar ilerleme olmuşsa da, bu geçici olmuş, devletin esas ilerlemesi İberya'da olmuştur. 756 yılında Endülüs'te hüküm süren Müslümanlar (Endülüs Emevileri) Endülüs'ü bağımsız devlet düzenini esas alan bir devlet haline dönüştürmüşlerdi. Öte yandan Endülüs Emevileri siyasi otoritelerinin devamlılığını istemelerinden ötürü bir ordu kurma çabası içine girmişlerdi. Bunun için, Bağdat, Mekke, Şam, Kahire ve Medine gibi o zamanın mihenk taşı mesabesindeki meşhur ilim bölgelerine öğrenciler göndermişler ve bu bölgelerde yapılan ilmi faaliyetlerin Endülüs'e naklini sağlanmışlardı.⁵

³ Ahmed el-iskenderi, Ahmed Emin, Ali el-Carim, Ahmed Dayf, *Tarihul-Edebi'l-Arabi*, Daru'l İhya' el- 'Ulum, Beyrut 1994, s. 338-339.

⁴ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 4.

⁵ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 4-5.

Endülüs Emeviler devletinin yıkılmasıyla miladi 1031-1090 yılları arası hüküm süren Mülükü't-Tavaif dönemi başlamıştır. 1031 yılında ülkede iç karışıklıkların baş göstermesiyle Emevi Devleti yıkılmış, bunun sonucu olarak Endülüs siyasi bölünme safhasına girmişti. Bu nedenle bu dönemde hemen hemen her vilayet, bağımsız devletçiklere dönüşmüştü. Bu siyasi bölünmüşlük İspanya'nın gözde şehirlerinden biri olan Toledo'nun kaybedilmesine de sebep olmuştu. Bunun sonucunda Endülüslüler Kuzey Afrika'dan yardım istemişlerdi. Tüm bu siyasi bölünmelere rağmen Endülüs bu dönemde medeniyet alanında yükselişine devam etmiş; sanat, bilim, eğitim, felsefe, alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir.⁶

Mülükü't-Tavâif döneminden sonra miladi 1147-1229 yılları arası hüküm süren Murabıtlar ve Muvahhidler dönemi başlamıştır. 1086 yılında Endülüslülere yardım eden ve Afrika'nın kuzeyinde devlet kuran Murabıtlar, 1147' ye kadar Endülüs'ü kendi idareleri altında yönetmişler 1147 yılından sonra ise Endülüs'ün yönetimini Muvahhidler üstlenmiştir.⁷ Bu dönemde Avrupalı Hristiyanların iç işlere karışması ve kilisenin manipülasyonu ile Endülüs haçlıların avlayacağı bir bölge haline gelmişti. Bu nedenle bu dönem haçlıları hedef alan savaşlarla geçti. Fakat medeniyet alanındaki gelişmelerde yine duraksamalar yaşanmayıp aksine Avrupa'nın ilmi olarak kalkınmasında büyük rolü olan İbn Bâcce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi âlim ve filozoflar bu dönem de yetişmiştir.⁸

Muvahhidler idaresinin 1228 senesinde yıkılmasıyla İspanya'da yaşayan Hristiyanlar Endülüs'te hızlı bir işgal hareketi başlattılar. Topraklarından bir kısmı dışında Endülüslüler tüm fethettikleri yerleri kaybettiler. 1231 senesinde Nasrîler bu topraklarda bağımsızlıklarını ilan edince artık Gırnata Emirliği dönemine geçildi. Bu küçük Gırnata Emirliği yaklaşık üç asır izlediği özgün politika sayesinde ayakta kalabildi. 1490 yılında Hristiyanlar tarafından fethedilen Gırnata iki yıl sonra Müslümanların tüm hakları güvence altına alınması kaydı ile Müslümanlardan geri alındı. Bunun sonucunda ise İspanya'da yaklaşık sekiz asır hüküm süren İslam hâkimiyeti nihayetinde son buldu.⁹

Bu dönemden itibaren Moriskolar¹⁰ dönemine geçildi. Gırnata emirliğinin yıkılmasından sonra Hristiyanların egemenliğinde Müslümanlar yaşıyordu. 1497 yılında kral Ferdinand ve kraliçe İzabella, yaptıkları anlaşmaları sanki hiç yapılmamış gibi kabul ederek orada bulunan Müslümanları zorla Hristiyanlaştırmaya çalıştılar. Emirleri üzerine Müslümanlar kapalı yerlere konuldu, üzerlerine vaftiz suyu serpildi ve zorla Hristiyan oldukları ilan edildi. Kütüphaneler boşaltıldı, Kur'an-ı Kerim ve tüm Arapça eserler

⁶ Özdemir, "Endülüs", s. 222.

⁷ Seyyid Abdülaziz Salim, *Tarihu'l-Muslimin ve Asâruhum fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1985, s. 33.

⁸ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 5.

⁹ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*,

¹⁰ Moriskolar, 1500' lü yıllarda Endülüsün tamamen yok edilmesinden sonra Müslümanların ve Yahudilerin İber yarımadasından başka bölgelere sürgün edilmelerinden sonra vatanları olan İspanya ve Portekiz'den ayrılmamak için Hristiyanlığı seçen Müslümanlardır.

toplatıldı. Çocuklara kur'an-ı kerim ve Arapça öğretilmesi yasaklandı. Camiler kiliseye çevrildi. Buna karşı çıkanlar Engizisyon mahkemelerine sevk edildi. Engizisyonca Müslümanlara işkence ettiler; onları ya kazığa oturttular ya da diri diri yaktılar. Tüm bu yapılanlara karşı Müslümanlar alıştıkları dini yaşantı tarzlarını yine de gizli gizli devam ettirdiler. 1609 senesinde İspanya kralı kilise ile birleşerek İspanyada yaşayan Müslüman halkın dış ülkelere sürgün edilmesine karar verdi. Orada bulunan Müslümanların büyük bir bölümü Fransa'ya kalanlar da Afrika'ya sürgün edildi. Bu sürgünlerde ne yazık ki yüzbinlerce Endülüslü Müslüman hayatını kaybetti.¹¹

3. Endülüs Edebiyatına Genel Bir Bakış

Endülüs, içinde çeşitli toplumlar ve kültürler barındıran, farklı lisanların konuşulduğu bir coğrafya idi. Bir arada yaşayan üç büyük din mensubunun orada olması hasebiyle Endülüs'te Arapça, Portekizce, İspanyolca, Berberice, Katalanca, Fransızca, Latince gibi yedi lisanın karışımından oluşan el-Acemiyye adında yeni bir dil daha ortaya çıkmıştı. Bu yedi dilin dışında doğal olarak farklı dil ve lehçeler de mevcuttu. Bu zengin coğrafyada âlimlerin ve edebiyatçıların bu dilleri kolayca öğrenebilme imkânları vardı. Arapça konuşmanın yasaklanmasıyla Müslümanlar Arap harfleri ile İspanyolca'yı yani el-Acemiyye adındaki dili yazmaya başladılar. Bunun sonucunda kültürler arası bilgi aktarımı kolay oldu. Böylece farklı kültür ve milletlerle iç içe yaşayan Endülüs halkının kültür seviyesi zaman geçtikçe diğer milletlere oranla daha da yükselişe geçti.¹²

Endülüslüler edebi çalışmalar konusunda, doğudaki Araplardan ve hassaten Iraklılardan etkilenmişlerdir. Burada yetişen ünlü edipleri ve şairleri Iraklı şairlere benzetmişler ve çoğu zaman İbn Zeydün için Buhturî, İbn Bâcce için Fârâbî ve ez-Zübeydî için İbn Dureyd benzetmesini yapmışlardır.¹³

Murabıtlar döneminde edebiyatın nesir alanında daha önce örneklerine rastlanmayan eşsiz güzellikler ortaya çıkmıştı. Endülüslü bilginler doğu İslam dünyasına sık sık seyahatler etmiş, kendi kültürleriyle oradaki kültürü harmanlamışlardı. Bunun sonucunda da, doğu İslam dünyası ile Endülüs medeniyeti arasında tabiidir ki kültür alışverişi olmuştu. Bunun yanı sıra Endülüs'ün bir eyaleti olan Sarakus, Endülüs dilinin ve edebiyatının Hristiyanlara etkisi ve Hristiyanlar arasında yayılması açısından önemli bir mekâna sahip idi. Zira Hudiler'in elinde olan bu vilayet, her soydan, ırktan Hristiyanların uğradığı bir mekân olarak varlığını devam ettirmekteydi. Orada Katalonya, Aragon ve Navar'ın tüm bölgelerine yayılan kahramanlık şarkıları ve şiirleri, Sarakusta saray ve konaklarda Endülüslüler tarafından seslendiriliyordu. Böylece, Endülüslülerin şiirleri,

¹¹ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 6.

¹² Lütfi Şeyban, *Endülüs*, Albaraka Türk Yayınları, Sakarya 2014, s. 171.

¹³ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 7.

şarkıları ve milli marşları komşu Hristiyan çevrelerine kadar açılıyor, oradan da Avrupa'nın diğer bölgelerine yayılıyordu.¹⁴

3.1. Endülüs'te Arap Edebiyatının Serüveni

3.1.1. Şiir

Valiler döneminin hemen akabinde gelen Emeviler döneminin yarısı fetih ve kuşatmalarla geçtiğinden, edebiyat alanında pek bir ilerleme kaydedilmemişti. Emevi halifelerinin edebi ilimleri yaymasıyla şiir sanatı gelişme göstermiş, böylece bu sanatta Arapların ne kadar mümeyyiz bir akla sahip oldukları ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Muhammed İbn el- Hânî, İbn Derrâc ve Ahmed İbn Şehid gibi şairlerden oluşan bir şiir topluluğu oluşmuştur.¹⁵

Aslında Endülüs halkı edebiyattan, şiirden, musikiden, sanattan anlayan, anlama ve anlatma kabiliyetleri yüksek olan insanlardı. Şairlerde bulunan sanatçı vasıfları onlarda da mevcuttu. Devlet adamları, sultanlar, halifeler, emirler şiirler yazar katıldıkları meclislerde şairler bulundurur ve bu şairleri himaye ederlerdi. Aynı şekilde Endülüslü kadınların şiire ve sanata karşı özel bir ilgilerinin olduğunu da söylemeden geçmeyelim.

Konu itibarıyla Endülüs şiiri önceleri doğuyu ele almıştı. Şairler oraları görmemelerine rağmen eserlerinde doğuyu taklit etmişler, oradan tasvirlerde bulunmuşlar, özlemlerini anlatmaya çalışmışlardı. Fakat bu etki çok uzun sürmemiş, 11. asırdan itibaren şairlerin birçoğu, doğu tesirinden sıyrılmış, Endülüs ve orada bulunan güzelliklere yönelmişler ve şiirlerinde Endülüs'ü işlemişlerdi.¹⁶

711-928 yılları arası, yani Endülüs'ün fethinden emirlik döneminin sonuna kadarki sürede, doğu edebiyatı değiştirilmeden Endülüs'e aktarılmıştır. Bu dönem Endülüs şiirinde tamamen doğu etkileri görülmektedir. Yani Endülüs'e has tek bir ayrıntıya rastlanamaz. Bu şiirlerde Endülüs şairleri tarafından öncelikle Klasik Arap şiirinin temel konuları işlenmiştir. Yönetimin II. Abdurrahman'ın eline geçmesiyle toplumda huzur, refah seviyesi yükselmiş ve buna paralel olarak da şiirlerde sosyal konuların işlenmesi ağırlık kazanmıştır. Sadece klasik Arap şiiri konularına bağlı kalıp şiirlerini bu konular üzerine bina eden şairlerin yanı sıra, Ebû Nüvâs, Ebû Temmâm, Ebû 'l-'Atâhhiye, el-Mutenebbi ve Ebû 'l-'Ala el-Mâ'arri gibi doğulu şairleri kendine örnek alan Endülüslü şairler de vardı. Bu karşılıklı etkileşimden kaynaklı olarak aşk, züht, şarap, doğa betimlemeleri gibi konular Endülüs şiirinde sıkça işlenen konular arasında olmuştu. Şiir çağın yeniliklerine uymuş, lafızlarına basit, anlaşılır ve sade bir üslup hakim olmuştu. Bunun yanı sıra Endülüs'ün

¹⁴ Lütfi Şeyban, *Endülüs*, s. 176.

¹⁵ el-İskenderi, Emin, el-Carim, Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, Beyrut, s. 345.

¹⁶ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 9.

kendi şiirinin doğu şiirinden farklı olarak bir takım özellikleri vardı. Bu özellikleri; konuların ele alınışındaki farklılık ve duyguların öne çıkması olarak sıralayabiliriz.¹⁷

Endülüs'e göç eden Araplar arasında, Şam, Bağdat, Mısır, Mekke, Medine, Irak ve daha birçok değişik bölgeden gelenler vardı. Valiler ve Endülüs Emevileri döneminde yeni hayatlarına alışmaları zaman alacağından ilkin yabancılar gibi yaşadılar. Doğudan vazgeçemeyip getirdikleri adetleri ve yine aynı şekilde doğu üslubuyla işleyip söyledikleri şiirleri vardı. Dolayısıyla Endülüs şiiri bu bakımdan üç döneme ayrılır. Bunlardan ilkini doğuyu taklit evresi olarak zikredebiliriz. Endülüs, Araplara asıl vatanlarını unutturmamış ve orada yaşayan halk her alanda eski kültür miraslarına bağlı kalmışlardır. Doğuyu özleyen Endülüslüler, bu tahassürlerini her zaman her yerde hissettirmişlerdir. Bu taklitçi dönem, 11. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemin meşhur taklitçi şairlerinden olan İbn Abdirabbihî, İbn Hani', İbn Şuhayd ve İbn Darrâc al-Kastalî doğu şiirinden ve Endülüslülerin üsluplarından çok etkilenmişler; gazeli çok söylemişler, şiirlerinde görmemelerine rağmen deveyi, çölü, kızgın kumları şiirlerinde bolca tasvir edip işlemişlerdir. İkinci evreyi ise doğuyu taklit etmekten kurtulma dönemi olarak zikredersek bu dönemi, İbn Zeydûn, İbn Ammâr, Mu'tamid İbn Abbad 'ın sembolü olduğu 11. Yüzyıldan itibaren başlayan bir devir olarak anlatmamız mümkün olacaktır. Bu dönemde şairler Endülüs'ün güzelliklerine yönelmeye başlamış, şiirlerinde Endülüs'ü işlemişler fakat yine de doğuyu taklit etmekten tamamen vazgeçmemişlerdir. Üçüncü evre ise 12. yüzyıldan itibaren başlayan ve yenilik dönemi olarak adlandırılan bir dönemdir. Bu dönemde Endülüslüler şiirde yeni bir çığır açma yoluna gitmişler, doğuyu taklit etmekten tamamen vazgeçmiş ve hatta kendi şiirlerini doğu şiirleri ile yarıştırmaya çalışmışlardır. Bu dönemin şairleri, İbn Hamdîs, İbn Abdûn, İbn Haface ve Lis'Anu'd-dîn el-Hatib'dir.¹⁸

Endülüslülerin şiirde işledikleri konular eski şiirden pek farklılık arz etmez. Şiire getirmek istedikleri yenilik çabalarında destan türü şiirler yazmaları dikkat çekmektedir. Mesela İbn Abdirabbihî 'nin 450 beyitten oluşan Halife Abdurrahman an-Nasır'ın savaş ve fütühatını işleyen bir urcuze¹⁹ vardı. Bilahare kimi konularda yazılan şiirler doğudaki şiirlerden benzerlik göstermekle beraber ayrıcalıkları vardır. Örneğin tasvir türü konularda Endülüs şairleri, Endülüs'ü, şehirleri, köyleri, ormanları, dağları, nehirleri, bu topraklarda meydana gelen savaşları, dansı, müziği, yiyeceği ile kısaca Endülüs'te aklı gelen tasvir edilebilecek her şeyi şiirlerinde betimlemişlerdir. Betimlemeleri o kadar gerçekçi olmuştur ki, bu şiirleri okuyanlar Endülüs'ü her yönüyle tanıyabilmişlerdir. Buna ilaveten Endülüs şairleri Mersiye konulu şiirleri kaybettikleri topraklarından duydukları

¹⁷ Mustafa Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 11-12.

¹⁸ Faruk Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Ankara 1999, s. 131-158.

¹⁹ Mısraları kafiyeli, kısa vezinli şiirler, kasideler.

üzüntüyü dile getirmek için söylemişlerdir. İbn Labbâna, İbn Abdûn ve Abû'l-Bakâ' ar-Rundi gibi şairler İspanyolların Endülüs'ü kuşatılması sırasında ağıt yakmışlardır. Bu konulara ilaveten Endülüslü şairlerin şiirlerinde işledikleri konular arasında şikâyet ve merhamet dileme de vardı. Bu şiir türünü daha önceleri çok refah bir hayat yaşamış ve sonraları zillete düşmüş olan vezirler, halifeler ve devlet büyükleri söylemiştir. Burada eski günlerini yâd edip şimdiki durumları karşısında ise üzüntülerini dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra yardım ve medet isteme de şiirlerinin konuları arasındaydı. Bu şiir türü ise Endülüs'ün son devirlerde gücünü kaybetmesi sonucu baş gösteren düşman korkusunu gidermek için söylenmiştir. Şairler, bu şiirlerle evliya ve ermiş kişilerden şefaht dilemekte ve yardım istemektedirler. Endülüslü şairlerin işledikleri şiirlerin konularına son olarak ise bilimsel ve eğitici konuları örnek gösterebiliriz. Birçok bilim dalını ilgilendiren konular manzum hale getirilmiş ve böylelikle ezberlenmesi kolay olmuştur. Buna Şâtübî 'nin kıraat üzerine yazdığı lamiyesi örnek verilebilir. Tüm bu konulara ek olarak ise Endülüslüler şiirlerinde denizi işlemişler, denizi ve gemileri betimlemişlerdir.²⁰

Muvaşşah:

Endülüslüler, el-Acemiyye'nin etkisiyle Muvaşşah ve Zecel adında iki büyük şiir türüne sahip olmuşlardır. Müvaşşah aşk, ağıt, övgü, yergi gibi her konuda beste ile söylenen bir şiir türüdür. Lügat anlamı ise, kadınların omuzlarından çapraz şekilde taktıkları inci ve değerli taşlarla bezeli deri bir kuşaktır.²¹

Araştırmacılar muvaşşahanın oluştuğu çevre, nereden geldiği, kökeni ve bu türü ilk ortaya koyan şair hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı araştırmacılar Muvaşşahanın aslının Doğu olduğu, çöllerde söylendiği ve bu alanda verilen ilk örneğin ise Abdullah bin Mu'tezz'e ait olduğu fikrindedirler. Başka grup araştırmacılar ise, bu türün Endülüs'te ortaya çıktığını ve Endülüs'ten doğuya aktarıldığını savunur. Her ne kadar muvaşşahada Doğuya ait izlere rastlanılsa da, kökeni ve geliştiği tek yer Endülüs olmuştur. Bu şiir türü miladi 9. yüzyıl 'da ortaya çıkıp beş yüzyıl boyunca varlığını devam ettirmiş ve Doğuda da tıpkı Batıda olduğu gibi kabul edilmiştir. Bilhassa son dönem göç edebiyatı şairleri muvaşşahayı kabullenmişler ve edebi olarak çok değerli ürünler ortaya koymuşlardır.²²

Farklı bir görüş daha öne süreceksak: "Muvaşşaha" veya diğer adıyla "Tavşih" olarak da adlandırılan "Muvaşşaha" türünün ilk ortaya çıkarıcı kişisi konusunda çeşitli fikirlerin varlığıyla beraber bu şiiri ilk olarak Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî' nin söylediği görüşü ise daha ağır basmaktadır. Ancak el-Kabrî'ye ait herhangi bir muvaşşaha günümüze ulaşmış değildir. Bu konuda elde edilen veriler muvaşşah türü şiiri ilk yazıya

²⁰ Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", s. 131-158.

²¹ Şeyban, *Endülüs*, s. 175.

²² Osman Düzgün, "Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: Muvaşşaha", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, sy. 38, İstanbul 2007, s. 107.

döken bugünkü düzenini almasını sağlayan şairin Ebû Bekr Ubâde b. Maü's-Semâ'nın olduğunu gösterir. Muvaşşaha Hicri 3. yüzyılda son şeklini alarak Endülüs şiirine girmiştir. Endülüs halkının bu türe olan rağbetinin yanında muvaşşaha söyleyen şairlerin, hükümdarlar ve valiler tarafından korunması, onlara önem verilmesi de bu şiir çeşidinin Endülüs'te yayılımını hızlandırmıştır. Cahiliye dönemi ve ondan sonraki dönemlerde doğulu şairlerin muvaşşaha türüne benzer tarzda şiirler söyledikleri nakledilmişse de bunlar tahmin ve teorik düşüncelerden ileri gitmez. Tarihi gelişim seyrine baktığımızda Muvaşşaha'nın, Endülüs'te kökeni İspanyol ve Arap olan halkın arasında ortaya çıkıp, zamanla kendine özgü kurallar geliştiren ve çeşitli yönlerden Klasik Arap şiir üslubundan farklılık arz eden bir şiir türü olduğu görülür. Tüm bunlara rağmen, muvaşşaha için hem doğu şiirinden hem de İspanyolların söyledikleri halk şiirlerinden etkilenmiş olduğunu söylemek pek tabii olacaktır.²³

Endülüs edebiyatı tarihçileri muvaşşaha'nın ortaya çıkması, gelişmesi ve kendi içinde kısımlara ayrılmasında üç kişiden bahsederler: İlk olarak Edebi şiir türü olarak muvaşşahanın ilk mucidi olan kişinin "Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî" olduğu kabul edilmiştir. *Merkez* ve *Kufulleri* halk diline uygulamış ve aynı zamanda da seslendirmiştir. Muvaşşahayı ortaya koyan ilk şair harcesini bilinen Endülüs ağzıyla söylemiş fakat diğer muvaşşahalarını fasih Arapça ile oluşturmuştur. İlk dönem muvaşşahalar için dilinin çok basit olduğu söylenir. Fakat ilk döneme ait bir muvaşşaha günümüze ulaşmış değildir. İkinci kişi olarak ise Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî'nin çizgisinde devam eden "Yusuf b. Hârûn er-Ramâdî'dir." Bu türde ürünler veren er-Ramâdî, muvaşşahanın şatır, cüz ve kufüllere bölünmesinde öncü olan kişidir. Üçüncü şahıs ise bu türün gusunlarını çoğaltan ve muvaşşahanın genel yapısını tamamlayan "Ubade b. Mai's-Sema'dır."²⁴

Muvaşşahın giriş kısmı genel olarak "*Matla*" olarak isimlendirilir fakat bununla beraber *Gusn* ya da *Mezheb* olarak da isimlendirildiği de görülmektedir. Muvaşşahın matla' ile başlama zorunluluğu yoktur. Muvaşşaha matla ile başlamışsa buna "et-Tam" , matla ile başlamamışsa "el-Akra" denir. Bu eksik olduğunu gösterir. Matla'dan sona "*Devr*" gelir ve bu kısım *simt* diye isimlendirilen mısralardan oluşur. "Devr" matla' ile vezinleri aynı fakat matla'dan farklı bir kafiye düzenine sahiptir. Devrin akabinde *Kafla* denen kısım yer alır. Kafla gusun sayısı ve kafiye olarak Matla' ile uyumludur. Devri izleyen ve kafla'yı da kapsayan kısma "*beyt*" veya "*cüz*" denir. Muvaşşahın son bölümü ise "*Harca*" olarak isimlendirilir. Bu muvaşşahanın özeti gibidir. Burada şair dikkat çekici önemli konulara değinir, bunu yapmazsa başka bir şairin şiirinden iktibasta bulunur. Harcalarda genellikle sade, anlaşılır, fasih bir Arapça kullanılır.²⁵

²³ Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 13.

²⁴ Düzgün, "Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: Muvaşşaha", s. 108.

²⁵ Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 14.

Endülüslü muvaşşaha şairleri, klasik Arap şiirinde kullanılmayan vezinleri kullanmış, özgün, sade, ritimsel bir üslup benimsemişlerdir. Muvaşşahadaki bu serbestlik şairin beğenisi ve isteğine dayandığı için belli bir ritmi vermek zordur. Muvaşşaha şairi için önemli olan, şiirinde kullanmış olduğu nağmelerin birbiri ile ahenk içinde olmasıdır. Aşağıdaki şemada muvaşşahı oluşturan temel kısımlar ve kafiyeleri verilmiştir.

_____A_____B
 _____A_____B Matla'
 _____C
 _____C Devr (Gusn)
 _____C
 Beyit
 _____A_____B Merkez
 _____A_____B (Kufi)
 _____D
 _____D Devr (Gusn)
 _____D

 _____A_____B
²⁶ _____A_____B Harce

Aşağıda yer alan el-A'ma et-Tutili'nin yazdığı muvaşşahanın matla' beyiti yukarıda anlatılanlara örnek teşkil eder:

ضَاكُ عَنْ حُمَانٍ سَافِرٍ عَنْ بَدْرِ

"Sevgilinin tebessümünde inci gibidir dişleri, yüzü de dolunay gibi parlak,

ضَاقَ عَنْهُ الزَّمَانُ وَحَوَاهُ صَدْرِي

Zamana sığmaz ve kaplar gönlümü o".²⁷

Muvaşşaha türü şiire bir örnek;

Muvaşşaha türü şiiri ilk kez ortaya koyanlardan biri de İbn Abdurabbibi'dir. Kendisinin edebiyatında az rastlanan kahramanlık (epik) şiirleri vardır. Bunlar arasında, Abdurrahman an-Nasır için yazdığı bir Urcûzesi vardır. Ama bu kahramanlıktan uzak zayıf ve boş hayallerle dolu olduğundan öğretici (didaktik) şiir niteliğindedir. Bu uzun urcuzenin bir bölümü şu şekildedir:

²⁶ Kemal Tuzcu, "Endülüs Muvaşşahaları ve Harceler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, sy. 56, Ankara 2016, s. 82.

²⁷ Düzgün, "Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: Muvaşşaha", s. 106.

بعسكر تسعر من حماته	ثم انتحى جيان في غزاته
كأنها حطت من السحاب	فاستنزل الوحش من الهضاب
و اقبلت حصونها تداعي	فاذعنت مراقها سراعا
مشحودة على دروع الحزم	لما رماها بسيف العزم
و كادت الارض بهم تميد	كادت لها انفسهم تجود
واخرجت من رهبة انقالها	لولا الاله زلزلت زلزالها
وقطع البين من الخليط	فأنزل الناس على البسيط

"Emir, seferinde yanında ateşli bir ordu olduğu halde Ceyyan'a yürüdü.

Vahşi düşmanları bulutlardan indiriyormuş gibi tepelerden aşağıya indirdi.

Kaleleri harap olduğu sırada asiler teslim oldular.

Cesur kişilerin zırhları üzerinde bilenmiş kılıçlarla saldırdığı zaman,

Neredeyse kendilerini bu kılıçlara teslim edecekler ve neredeyse yeryüzü şiddetle sarsılacaktı.

Eğer Allah olmasaydı, yeryüzü tamamen sarsılacak ve içindeki ağırlıklarını dışarı atacaktı.

Ve halkı aşağıdaki geniş düzlüğe indirip dostlar arasındaki mesafeyi kaldırdı".²⁸

11. yüzyılın son dönemlerine dek muvaşşaha konularında sadece şarap, medih ve aşk konuları yer alırken zamanla konularına doğa betimlemeleri, gazel, risa, tasavvuf, züht, müstehcenlik ve hiciv konuları da eklenmiştir. Kaynaklar, muvaşşaha türü şiirin Avrupa şiirini de büyük ölçüde etkilediğini gösterir.²⁹

Zecel:

Halifelik dönemi sonlarına doğru halk ağzının ve fasih olmayan Arapça kelimelerin şiirde kullanılmasıyla Endülüs şiirinde "Zecel" adında yeni bir şiir türü daha meydana gelmiştir. En başlarda bu kelimeler Muvaşşahların özeti durumunda olan harcalarda kullanılırken zamanla şiirin tamamında kullanılmaya başlanmıştır.³⁰

Sözlükte "Mübalağa ile çağırarak, oynamak, şarkı söylemek" Osmanlı lügatinde ise "avaz, ses, savt" anlamlarına karşılık gelen Zecel Endülüs'te geliştirilmiş, Arapça gramer kurallarına uymayıp basit bir Arapça ile halk ağzı ve kullanımlar temel alınarak oluşturulan halk şiir türüne verilmiş isimdir. Endülüs'te muvaşşaha adındaki şiirler yayılınca bundan bihaber olan halk muvaşşaha'dan etkilenip zecel oluşturmaya ve söylemeye başlamışlardır. Kendisini zecel söylemeye adanmış kişiye ise "zeccâl" demişlerdir. Halkın söylediği muvaşşahlara zecel denilmesinin nedeni, muvaşşaha metninin kolayca bestelenebilmesi ve buna ek olarak vezninin de raks hareketlerine uygun olmasıdır. Endülüs edebiyatı hakkında araştırma yapan uzmanlar zecel türünün

²⁸ Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", s. 131-158.

²⁹ Aydın, Endülüs'ten İspanya'ya, s. 15.

³⁰ Aydın, Endülüs'ten İspanya'ya, s. 15-16.

gelişme seyrini üç döneme ayırır. Bunların birincisi muvaşşah şiir türünden etkilenen halk şarkıları dönemi, ikincisi 5. Yüzyılda kendini gösteren ve i'rab kurallarına uyan şairler dönemi, üçüncüsü Muluku't-tavaif döneminin sonlarında ve Murabıtlar döneminin başlarında görülen 6. Yüzyıl şairleri dönemidir. Bu son dönem İbn Kuzman'ın zecelleriyle dolu meşhur bir dönemdir. Ona göre i'rab şiirde duygusuzluğa, anlaşılmanmaya sebep olur. Şiiri herkes anlamalıdır. Zecel belagattan uzak hayat ve neşe dolu olmalıdır. Bunun için şiir halk dilinde yazılmalıdır. VI. yüzyıldan itibaren İbn Kuzman zeceli belli temellere bağlamış, bunun sonucu olarak artık sadece sözlü olarak zeceller seslendirilmemiş aynı zamanda yazıya da geçirilmiştir. Kendisinden evvelki zecel şairlerin zecellerini tetkik ettiğini söyleyen İbn Kuzman bu şiir türünü düzelttiğini, belagattan ve i'rab kaidelerinden temizlediğini belirtir. Buna ek olarak herkesin zecel söyleyemeyeceğini, zecel söyleyenlerin de taklit yapmaktan ileriye gidemeyeceğini savunur. Kendi yazdığı ve seslendirdiği zecellerinin fevkalade olduğunu ve kendisinden önceki şairlerden sadece Ahtal b. Nümare'nin zecellerini beğendiğini ifade eder.³¹

Şekil ve muhteva bakımından muvaşşaha türü şiire büyük oranda benzeyen zecel, çeşitli müzik aletleri eşliğinde bir solist ve arkasında ona katılan bir koro tarafından icra edilen bir şiir türüdür. Araştırmalarımıza göre İslam aleminde koro tarafından şarkı söyleme tarzı ilk olarak bu şiir türüyle Endülüs'te gerçekleştirilmiştir.³²

Zecel; el-Acemiyye'nin İspanyolca'ya yakın şeklinden oluşmuştur. Endülüs halkı arasında yaygınlaşan Muvaşşahların geliştirilmesiyle meydana gelmiş bir şiir türüdür. Basit kafiye ve vezinlerle yapılan beyitlerden oluşur. Aslında Zecel Endülüs'e mahsus bir şiir tarzıdır. Çünkü Latin takviminde bulunan bayram ve şölenlerden bahseder ve ayrıca avâm Arapça'sıyla yazılmış içine Acemiyye'den kelimeler karıştırılmıştır. Arap edebiyatındaki çöl, bedevi hayatı, ölüm, aşk, medih, ayrılık ve ıssız diyarlarda yapılan yolculuklar gibi klasik konulardan uzak olup, daha çok Müsta'riblerin yaşayış ve geleneklerini ve bunun yanı sıra Endülüslü Müslümanların günlük yaşantılarını içerir. Bu yanıyla zeceller Endülüs ve İber sosyal hayatının öğrenilmesinde önemli bir kaynak mesabesinde.³³

Zeceller "aa bbb a, ccc a, ddd a..." şeklinde kafiye düzenine sahiptir. Zeceller muvaşşahadaki gibi "matla" veya "mezhep" ile başlar. Matla'ları oluşturan mısralara "gusn", ondan sonra gelen mısralara ise "devir" adı verilir. Devri oluşturan her mısraya "sımt" adı verilir. Her devir ise "kufi" diye adlandırılan mısralar ile biter. Zeceller genellikle "harce" yani çıkış diye adlandırılan matlanın kafiyesiyle sona erer. Zecellerin uzunluğu

³¹ Musa Yıldız, "Zecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss.176-177.

³² Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 16.

³³ Şeyban, *Endülüs*, s. 175.

zecelden zecele farklılık arz eder. Müvaşşaha ya benzeyen zeceller genellikle 5-6 beyitten, bazen de 11 beyitten oluşurken; İbn Kuzmân'ın 42 beyte ulaşan zecelleri de mevcuttur.³⁴

Zecel türü ile ilgili kaleme alınan eserler:

Zecel türü ile ilgili kaleme alınan eserlere birkaç örnek verecek olursak: Safiyyüddin el-Hilli'nin (ö. 749/1348), *el-'Atılu'l-hali ve'l-mürhasu'l-gali* adlı eseri, İbn Hicce el-Hamevi'nin (ö. 837/1434) *Buluğu'l-emel fi fenni'z-zecel'i*, Nevaci'nin (ö. 859/1455) *Ukudu'l-le'al fi'l-muvaşşahat ve'l-ezcal'i*, Münir İlyas el-Gassani'nin (ö. 1119/1707), *ez-Zecel'i* Abdülaziz el-Ehvani'nin, *ez-Zecel fi'l-Endelüs'ü*, Abbas b. Abdullah el-Cerrari'nin, *ez-Zecel fi'l-Mağrib'i*, M. Abdülmün'im Ebu Büseyne'nin (ö. 82/701), *ez-Zecelü'l-Arabi* adlı eseri Şebravi'nin (ö. 1171/1758), *Hamlü zecel'i*, İbnü'l-Kılai'nin (ö. 628/1230), *Zeceliyyatü Cebrail'i*, zecel türünde verilen eserlere örnek olarak gösterilebilir.³⁵

Muvahhaşa ve Zecel şiir türünün yanı sıra Endülüs'te ortaya çıkıp Endülüs şiirinin bir parçası olarak bilinen ve "Sefarad Yahudileri" adıyla anılan Endülüs Yahudilerine özgü ve bugün Batı'da "Hebrew Poetry" şeklinde ifade edilen bir şiir türü de mevcuttur.

3. yüzyıldan itibaren Endülüs şiirinin az da olsa nesir yazıları arasına girdiğini görüyoruz. Lakin bu durum eseri yazan kişilerin şair mi yoksa nesirci mi ya da her iki alanda da temayüz mü etmiş sorularını okuyanların aklına getiriyor. İbn Şuheyd ve Ebu Muhammed İbn Hazm ez-Zahiti'yi bu türde yazarlar arasında sayabiliriz. 4. yüzyılda Hükümdarlar birbirleri ile hem siyasi hem de ilmi ve edebi olarak bir yarış içerisine girmiş ve edebi faaliyetleri desteklemişlerdir. Bu gelişmelere zıt olarak zamanın geçmesiyle içki içmek ve kadına aşırı meyil gibi artan dini inançlar konusundaki zayıflık tabii olarak şiire de yansımış ve özellikle müstehcen türde şiirlerin çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan bu gelişmenin tam aksine ortaya çıkan bir diğer grup da Allah'ı ve Hz. Peygamber'i öven nitelikte şiirler kaleme almıştır. Muluku't-Tava'if dönemi ile başlayan bölünme, parçalanma safhası, siyasi açıdan Endülüs'ün sonunun başlangıcı olurken, ilmi ve edebi olarak ise zirveye çıkışının başlangıcı olmuştur. Esas olarak Endülüs Arap Edebiyatı Muluku't-Tavâ'if'ten itibaren kendisinden söz ettirir olmuş ve doğu edebiyatı ile yarışabilecek seviyeye ulaşmıştır.³⁶

Endülüs'te yaşayan Müslümanların hâkim oldukları bölgelerin giderek kaybedilmesinden kaynaklanan tedirginlik ve huzursuzluğun neticesinde birçok ilim ehli Bilginler gibi Şairler de Afrika'nın doğusuna veya doğu ülkelerine göç etmişlerdir. Müslümanların aleyhine işleyen bu zaman diliminde, ilmi ve edebi faaliyetler de giderek yok olma safhasına gelmiş ve hatta yok olmuştur.

³⁴ Yıldız, "Zecel", s. 177.

³⁵ Yıldız, "Zecel", s. 177.

³⁶ Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 18-19.

3.1.2. Nesir (Düz yazı)

Endülüslüler, 11. Yüzyıla kadar nesir alanında pek bir gelişme gösterememişlerdir. Bunun sebebi, nesir alanında doğrularını taklit edip bu alana geç girmeleri ve bu alandaki karakterin geç oluşmasıdır.³⁷

Genel olarak nesir türü edebi faaliyetleri iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. Birinci olarak hükümdarların başka ülkelerin hükümdarlarına, valilerin hükümdarlara gönderdikleri mektuplar, hutbeler, Âmirîler bu döneme ait örnekler arasındadır. Valiler döneminde risaleler, hutbeler; kısa, sade, anlaşılır bir tarzda yazılmış, Emirlik ve Halifelik dönemlerinde ise Abbasiler'deki gelişmeler takip edilmiş özellikle Cahiz'in tesiriyle daha uzun, belagat, fesahat açısından ele alınan mecaz ve kinayenin de ağır bastığı ağıdalı bir üslup kullanılmıştır. Nesir türünden olan edebî faaliyetlerin ikinci döneminde ise telif eserler karşımıza çıkmakta ve bunların başında İbn Abdurabbih'in *el-İkdü'l-ferid* adlı eseri yer almaktadır. Bunlardan başka Ebu Ali el-Kali'nin *el-Emâli'si*, Ebu Bekir et-Turtuşî'nin *sirâcu'l-mulûk'ü*, İbn Şuheyd'in *Risaletü't-tevabi ve'z-zevabii*, İbn Hazm'ın *Tavku'l-hamame'si*, İbn Ebu'l-Hısal'in *Siracü'l-edeb'i*, İbnü'l-Mevaini'nin *Reyhânü'l-elbab'ı* te'lif edilen eserlerin en meşhur örneklerini teşkil eder.³⁸

Murabıtlar döneminde nesir alanında gelişme kat edilmiş ve ileri seviyede eserler verilmiştir. Bu müellifler doğuya çeşitli nedenlerle seyahat etmiş, bu vesileyle kendi kültür birikimleriyle doğudakilerin kültür birikimlerini karşılaştırma imkânı bulmuşlardır. Bunun sonucunda ise doğu İslam dünyası ve Endülüs kendi aralarında sürekli işleyen bir kültür köprüsü kurmuşlardır. Muluku't-Tavâ'if döneminde, daha önce eşine rastlanmayan bir üslupla Hz. Peygamberi öven risaleler yazılmıştır. Çeşitli nedenlerle Medineye gidemeyen şairler Hz. Peygambere olan özlemlerini ve itaatlerini yazıp hacca gidenlerle beraber gönderip onun kabri başında okumalarını sağlamışlardır.³⁹

11. yüzyıldan sonra Endülüslüler nesir alanında kendi ürünlerini vermeye başlamışlardır. Nesir türünden olan edebi faaliyetlerin ikinci kısmını oluşturan telif eserler bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerin başında Eftasi Sultanı Muzaffer'in *el-Kitabu'l-Muzafferî'si*, İbn Ebu'l-Hısal'in *Siracü'l-Edeb'i*, İbnü'l-Mevaini'nin *Reyhanu'l-Elbab'ı* bu türün en meşhur örneklerindendir.⁴⁰

Endülüs'te te'lif edilen bu tür eserler, Endülüs, doğu ve Avrupa için kaynak olacak özellikte idi. Edebiyat alanında yazılan eserler, edebiyat tarihi ve edebi konular olarak iki ayrı tarzda telif edilmişti. Zamanın geçmesiyle Batı Avrupa'da nesir türünde yaygınlaşan ve adına "Fabl" denilen hayvan hikâyeleri, masallar, ahlaki ve hikmetli konuların işlendiği kısa hikâyeler, büyük ihtimalle Endülüs'ten beslenmekteydi.⁴¹

³⁷ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 12.

³⁸ Özdemir, "Endülüs", s. 220.

³⁹ Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 20.

⁴⁰ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, ss. 12-13.

⁴¹ Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 20, 21.

Bunların yanı sıra Endülüsün ilmi ortamında önemli bir mevkiisi bulunan tercüme faaliyetlerinin etkisi bu faaliyetlerle tanışan Avrupalı yazarların, eserlerinde etkileri açıkça görülür. Örneğin: Dante Alighieri'nin ilahi Komedyasını telif ederken, Kur'an-ı Kerim'den, Endülüslü ve doğulu müelliflerin eserlerinden etkilendiği hususu birçok doğulu ve batılı araştırmacılar tarafından bilinen bir gerçektir.⁴² Sonuç olarak Endülüs'te telif edilen eserlerin Avrupa nesrini çok ciddi bir şekilde etkilediğini söyleyebiliriz.

3.1.3. Dil ve Nahiv Çalışmaları

Dil çalışmalarının Endülüs'te özel bir yeri vardır. Zira Arap olmayan milletlerin varlığı nedeniyle burada yaşayan çeşitli milletler birbirilerini karşılıklı olarak etkilemişler ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan Endülüs'e ait bazı lehçeler ve kullanım şekilleri, dilciler için zengin bir malzeme olmuştur.⁴³

Endülüs doğudaki ilim merkezleriyle devamlı bağlantı halindeydi. Endülüslüler ilim tahsil etmek için doğuya gittikleri gibi, doğulu âlimler de çeşitli sebeplerle Endülüs'e gelmekte ve hatta bu alimlerin çoğu da Endülüs'e yerleşmekteydi. Bu alimlere örnek olarak Ebu 'Ali el-Kali örnek verilebilir. Doğudan Endülüs'e gelen bu âlimler doğuda rağbet gören ilimleri Endülüs'e taşımaktaydılar. Bu ilimler arasında nahiv ve lügat ilimlerinin önemli bir yeri vardır.⁴⁴

Endülüslü lügat ve nahiv alimleri yazdıkları eserlerinde hep doğuda yazılan eserleri örnek alıp ona göre yazmışlardır. Örneğin; Gazi b. Kays, Cudi, Abdülmelik b. Habib, Kasım b. Asba' ve Kasım b. Sabit'in telif ettikleri eserlerde her türlü açıdan gerek muhteva gerek metot açısından Doğudaki eserleri örnek almışlardır. Doğudan gelen yeni göçler ve yerli Arap kadınlarla yapılan evliliklerden dolayı Arapça konuşanların sayısında büyük bir artış görülmüştür. Fakat Müvellidler ana dilleri olan Latinceyi de aynı zamanda öğreniyor ve günlük hayatlarında Arapça ve Latinceyi de kullanıyorlardı. Eğitim dilinin Arapça olması hasebiyle Berberilerle Müvellidler öncelikli olarak Arapçayı öğrenmeleri gerekiyordu. Böylece Arapça 9. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman ve hatta Gayr-i Müslimlerin konuşma ve yazma dili haline gelmişti.⁴⁵

Endülüs'te nahiv çalışmaları, ilk başlarda Arapça metinlerde yer alan anlaşılması zor ve kullanımı nadir olan kelimeleri vuzuha kavuşturmak ve ayrıca öğrencilerin anlamadıkları nahiv sorunlarının anlama kavuşturulması gibi küçük meseleler ile başlamıştı. Endülüs'e göç eden âlimlerin Basra ve Küfe nahiv ekollerine ait kaynakları

⁴² Aydın, *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 21, 22, 23.

⁴³ Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, s. 13.

⁴⁴ Şehabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12, Çorum 2007, s. 143-155.

⁴⁵ Özdemir, "Endülüs", s. 219,220.

Endülüs'teki öğrencilere okutmalarından sonra Endülüs nahvindeki küçük sorunlar aşılmış ve daha sistemli olan bütüncül meselelere geçilmiştir.⁴⁶

Nahvi Endülüste tanıştıran ilk alim, Kufe nahiv ekolüne mensup alimlerden nahiv dersleri alan Cudi İbn. Osman el-Mevruri olmuştur. Cudi İbn. Osman Küfe ekolüne mensup nahiv âlimlerinin eserlerini Endülüs'te ki öğrencilere okutmasıyla Endülüs'te önceleri Kufe nahiv ekolünün görüşleri yaygınlaşmıştı. Bu durum hicri 4. asrın başlarına kadar böyle devam etmiştir. Hicri 3. asırda ise doğuya seyahat eden Endülüslü alimler Küfe ve Basra gibi ilim merkezlerinden ve meşhur nahiv alimlerinden dersler almış, hatta bazı alimler lügati katışıksız öğrenmek için çöllerde yaşayan bedevilere kadar gitmişler dili onlardan öğrenmişlerdir. Mülükü't-tavaif döneminden itibaren Endülüs'te nahiv çalışmaları konusunda çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde İbnu'l-İflili ve İbn Side gibi meşhur nahiv âlimleri yetişmiştir. Bir süre sonra Endülüs nahvi, Küfe nahvinden daha çok Basra nahiv ekolünden etkilenmiş ve hatta Kufeyi geride bırakmıştır. Araştırmacılar Sibeveyh'in el-Kitab adlı eserinin Endülüs'te okutulmaya başlanmasıyla Endülüs nahvinde Küfe - Basra nahiv ekolü gibi iki yönlü bir ekol meydana geldiği kanaatine varmışlardır. Bağdat nahiv ekolü hicri 5. asrın başlarında Endülüs'te aktif hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Endülüs nahvi diğer dönemlere nazaran büyük gelişme kat etmiştir. Bu dönemde Endülüs nahiv âlimleri muayyen olan bir nahiv ekolünün görüşleriyle sınırlı kalmayıp kendilerinden önceki âlimlerden eşit derecede istifade etmişler ve daha çok Bağdat ekolüne mensup olan doğulu nahivcilerin yolundan gitmişlerdir. Hicri VI. asırda ise Endülüs diğer ekollerden bağımsız kendine özgü olan bir ekolden söz ettirmeye başlamış ve bu alanda çok sayıda âlim yetiştirmiştir.⁴⁷

Araştırmacıların çoğu Endülüs'te zuhur eden kendisine has kuralları ve görüşleri olup diğer nahiv ekollerinden ayrılan bir nahiv ekolünün varlığından söz etmekle beraber bu ekolün ne zaman zuhur ettiği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazı araştırmacılar Endülüs nahiv ekolünün ilkelerinin hicri 5. asrın başlarında şekillendiğini dile getirirken, bazı araştırmacılar ise bunun hicri 5. asrın sonlarında olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra Endülüs için çok önemli ve nahiv alanında meşhur olan âlimlerinden birisi de İbn Mâlik'dir. İbn Mâlik Endülüs'te birçok âlimden ilim öğrendikten sonra doğulu âlimlerin ilimlerinden faydalanmak onlardan lügat ve nahiv öğrenmek, bilgisine bilgi katmak için doğuya seyahat etmiş, Şam'da çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Aynı zamanda Arap diline, şiirine ve Arap belagatına derin vukufiyeti olan âlim, te'lif ettiği eserlerinde Kur'ân, hadis ve şiirle istişhâd etmesiyle tanınmıştır. Bunlarla beraber İbn Mâlik nahiv ve sarf konularında birçok sayıda eser yazmıştır. Bunlardan en önemlisi ve meşhuru nahiv alanında manzum eseri olan el-Elfiyye'dir.⁴⁸

⁴⁶ Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", ss. 143-144.

⁴⁷ Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", s. 145, 146, 147.

⁴⁸ Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", ss. 147-148.

Hicri 7. asra gelindiğinde ise Endülüs nahivcileri nahvi yeni öğrenmeye başlayanlara nahvi kolaylaştırmak amacıyla mensur ve manzum olarak çeşitli konularda nahiv kitapları kaleme almışlardır. Nahiv alanında yapılan bu çalışmaların yanında Endülüslü âlimler lügat alanında; *Lahnu'l-'avam* ve *Garibu'l-Kur'an* konularında da eserler yazmışlardır.⁴⁹

Sonuç

İspanya'nın Araplar tarafından Endülüs adıyla kullanılmaya başlanmasından itibaren Endülüs sekiz asır boyunca İslam beldesi olarak varlığını sürdürmüştür: dil, edebiyat, bilim, sanat, kültür, eğitim alanında Endülüs, Müslüman ve gayr-i Müslimlerin farklı alanlardaki çabaları ve çalışmaları sonucu büyük bir medeniyetin doğmasında öncül rol oynamış, aynı zamanda kendine özgü bir edebiyatın oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Endülüs'ün tarihine baktığımızda siyasi tarihinin altı döneme ayrıldığını görüyoruz. Valiler döneminde Endülüs'te yeni bir toplum düzeni oluşturulmaya çalışılmış, Yahudiler ve Arianistler üzerindeki baskılar bitirilerek tabakalaşma esasına dayalı eski toplum düzenine son verilmiş ve özgür bir dini ortam oluşturulmuştur. Endülüs Emeviler dönemine baktığımızda ise bu dönemde Endülüs en parlak zamanını yaşamış, birçok yer, örneğin, İspanya, Portekiz, Fas gibi beldeler ele geçirilip Afrika'ya kadar fethedilmiş ama bu fetihler geçici olmuştur. Bu dönemdeki en önemli gelişme, Mekke, Kahire, Medine, Şam ve Bağdat gibi o zamanın en meşhur ilim bölgelerine öğrenciler gönderilmiş bu bölgelerdeki ilmi gelişmelerin Endülüse aktarımı sağlanmıştır. Muluku't-Tavaif döneminde Emevi devleti yıkılmış ve Endülüs bölünme safhasına girmiş, fakat bu siyasi bölünmelere rağmen Endülüsün medeniyet alanındaki yükselişi devam etmiş; eğitim, sanat, tıp ve felsefe alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Murabıtlar ve Muvahhidler döneminde Endülüslere yardım eden Murabıtlar, Endülüsü hakimiyetleri altına almışlar ve kendi vilayetleri olarak idare etmişlerdir. Bu dönemde Endülüsün idaresi Afrika'nın kuzeyinden gelen Muvahhidler tarafından üstlenilmiştir. Bunun sonucu olarak Endülüs haçlı saldırılarının bir hedefi haline gelmiş ve bu dönem haçlıları hedef alan savaşlarla geçmiştir. Fakat medeniyet alanındaki gelişmelerde duraksamalar yaşanmamıştır. Örneğin Avrupa'nın ilmi olarak kalkınmasında büyük katkıları olan İbni Tufeyl, İbni Rüşd ve İbni Bacce gibi âlim ve filozoflar bu dönem de yetişmiştir.

Muvahhidler idaresinin yıkılmasından sonra Hristiyanlar, Endülüsü işgal etmiş, kendilerini savunamayan Endülüslüler ise fethettikleri birçok toprağı kaybetmişlerdir. 1490 senesinde Hristiyanlar tarafından fethedilen Gırnata iki yıl sonra Müslümanların tüm hakları güvence altına alınması kaydı ile Müslümanlardan geri alınmış bunun sonucunda İspanya'da yaklaşık sekiz asır hüküm süren İslam hâkimiyeti son bulmuştur.

⁴⁹ Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", s. 149, 150, 151, 152.

Gırnata emirliğinin yıkılmasından sonra İspanya'da Hristiyanların hâkimiyeti altında çok sayıda Müslüman kalmıştı. Yöneticiler yaptıkları anlaşmaları hiçe saymış; orada bulunan Müslümanları zorla Hristiyanlaştırmaya çalışmışlardır. Başta bulunan yöneticilerin emirleri üzerine Müslümanlar kapalı yerlere konulmuş, üzerlerine vaftiz suyu serpilmiş ve zorla Hristiyan oldukları ilan edilmiş, kütüphaneler boşaltılmış, Kuran-ı Kerim ve tüm te'lif edilen Arapça eserler toplatılmış, çocuklara Kur'an-ı kerim ve Arapça öğretilmesi yasaklanmış, camiler kiliseye çevrilmiştir. Tüm bu yapılanlara karşı Müslümanlar alıştıkları dini yaşantı tarzlarını gizliden de olsa devam ettirmiştir. Bunun üzerine 1609'da İspanya kralı Müslümanların dışarı sürgün edilmesine karar vermiş. Orada bulunan Müslümanların büyük bir bölümü Fransa'ya, kalanlar da Afrika'ya sürgün edilmiştir.

Endülüs içinde çeşitli unsurların yaşadığı, ortak bir kültürün hâkim olduğu toplumsal bir ortamdı. Bunun sonucu olarak orada Arapça, İspanyolca, Portekizce, Latince, Fransızca gibi farklı dil ve lehçeler konuşuluyordu. Edebi çalışmalar konusunda Endülüslüler Doğu'daki Araplardan özellikle Iraklılardan etkilenmişler ve hassaten Murabıtlar zamanında nesir türünde eşine rastlanmayan örnekler ortaya koymuşlardır. En ünlü bilginleri Doğu İslam dünyasına çeşitli vesilelerle seyahat etmiş, böylelikle kendi bilgi birikimleri ile Doğu İslam dünyasındaki bilgi birikimini mukayese imkanı bulmuşlardır. Böylelikle Endülüs ile Doğu İslam dünyası arasında sürekli devamlılık arz eden bir kültür köprüsü kurulmuştur.

Endülüslüler genel olarak sanattan, şiirden anlayan, anlama ve anlatma kabiliyetleri yüksek olan elit insanlardı. Endülüs şiiri en başlarda konu itibarıyla Doğu'nun etkisinde kalmış, Endülüs'e yerleşen Araplar vazgeçemedikleri kendi adetlerini yine aynı üslupla işleyip şiirlerine yansıtmışlardır. Dolayısıyla Endülüs şiiri, doğuyu taklit etme dönemi, taklitten kurtulma dönemi, yenilik dönemi olarak üç safhaya ayrılır. Endülüslüler şiirde gerek muhteva ve gerek sanat bakımından eski şiirden pek farklılık arz etmezler. Fakat tüm bunlara rağmen bazı konularda yazılan şiirler doğudaki benzerlerinden ayrıcalık kazanmıştır. Bunları konu olarak vassf, şikayet ve merhamet dileme, merhamet, bilimsel ve eğitici şiirler, yardım ve medet isteme, olarak beş kısma ayırmak mümkündür. Endülüslüler el-Acemiyye'nin etkisiyle Muvaşşaha ve Zecel gibi iki büyük orijinal şiir türüne sahip olmuşlardır. Muvaşşaha, övgü, ağıt ve aşk gibi her çeşit mevzuda genellikle besteyle söylenen bir şiir türüdür. Araştırmacılar Muvaşşahanın kökeni hakkında iki görüşe sahiplerdir. Bazıları onun doğu kökenli olup çölde ortaya çıktığını, başka bir grupta bu türün Endülüste doğduğunu ve buradan doğuya gittiğini ileri sürer. Önceleri Muvaşşahalarda sadece övme, aşk, şarap gibi konulara yer verilirken, zaman içerisinde tabiat betimlemesi, gazel, züht, risa, tasavvuf, hiciv gibi konulara da yer verilmiştir. Endülüste geliştirilen ikinci bir şiir türü de Zecel adı verilen, Arapça nahiv kurallarına uyumayıp, mahalli ağız ve kullanımlar esas alınarak söylenen halk şiir türünün adıdır.

Şekil bakımından muvaşşaha ile büyük oranda benzerlik gösterir fakat zecel çalgı aletleri ve arkasında onunla beraber söyleyen bir gurupla gerçekleştirilirdi. Endülüslüler 11. asra kadar nesir alanında kendilerinden fazla söz ettirememişlerdir. Bunun sebebi diğer alanlarda da olduğu gibi doğuyu taklit edip bu alana geç girmeleridir. Fakat Murabıtlar döneminde nesir alanında ileri denecek seviyede örneklere rastlanır. Mülükü't-Tavaif döneminde ise daha önce örneğine rastlanmayan bir tarzda Hazreti peygamber (sas)' i öven risaleler kaleme alınmış, 11. asırdan sonra ise Endülüslüler nesir alanında kendi ürünlerini vermeye başlamışlardır. Bunun Sonucu olarak Endülüste te'lif edilen nesir türü eserler Doğu ve hatta Avrupa için kaynak durumuna gelmişti.

Endülüs'te yaşayan Arap dışı milletlerin varlığı nedeniyle dil çalışmalarının Endülüs'te özel bir yeri vardı. Çünkü bu dış milletler birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim içinde olmuşlar ve bunun sonucunda da Endülüs'e ait bazı lehçeler ve bunların kullanım şekilleri dilciler için zengin bir kaynak olmuştur. Endülüs doğu ilim merkezleri ile devamlı olarak bir irtibat halinde idi. Endülüslüler ilim tahsili için Doğu'ya seyahat ettikleri gibi doğulu âlimler de Endülüs'e seyahat etmekteydi. Buna paralel olarak lügat ve nahiv alanında önemli bir gelişme yaşandığını söylersek yerinde bir tespit olmuş olur. Endülüs'te nahiv ilk önceleri muhtelif metinlerde yer alan anlaşılmayan sözcüklerin anlamlarının ve öğrencilerin karşılaştıkları nahiv meselelerinin açığa kavuşturulması gibi meseleler ile başlamıştı. Orada çeşitli nahiv lügat medreseleri kurulmuş, çok sayıda öğrenci yetiştirilmiş ve nahiv, lügat alanında ilk eserler te'lif edilmişti. İlim tahsil etmek ya da seyahat amaçlı doğuya giden Endülüslüler beraberlerinde kıymetli eserler getirmiş, Endülüs mekteplerinde ders halkaları oluşturmuş, lügat, nahiv, belagat alanında münazaralar, söyleşiler yapmış ve oradaki yöneticiler de bu ilmi faaliyetleri desteklemişlerdir. Bunun sonucunda Endülüs'te lügat ve nahiv çalışmaları alanında oldukça büyük gelişmeler kat edilmiştir.

Kaynakça

- Aydın, Mustafa, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Düzgün, Osman, "Endülüs'te Ortaya Çıkan Yeni Bir Şiir Türü: Muvaşşaha", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, sy. 38, İstanbul 2007.
- el-İskenderi, Ahmed, Emin, Ahmed, el-Carim, Ali, Dayf, Ahmed, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabi*, Daru'l İhya' el- 'Ulum, Beyrut 1994.
- Ergüven, Şehabettin, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12, Çorum 2007, ss. 143-155.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 211-225.
- Salim, Seyyid Abdulaziz, *Tarihu'l-Müslimin ve Asâruhum fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1985.
- Şeyban, Lütfi, *Endülüs*, Albaraka Türk Yayınları, Sakarya 2014.

- Toprak, Faruk, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Ankara 1999, ss. 131-158.
- Tuzcu, Kemal, "Endülüs Muvaşşahaları ve Harceler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy. 56, Ankara 2016, ss. 79-99.
- Yıldırım, Aydın, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007.
- Yıldız, Musa, "Zecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 176-177.